

КЕРАМІКА ОПІШНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст. ЯК СКЛАДОВА КЕРАМІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Розвиток художньої кераміки України в другій половині ХХ ст. віддзеркалює загальні суспільно-політичні процеси, що визначали історичний шлях нашої країни і має чітко виділені два основних нерівних за часовою тривалістю періоди, які відрізняються як за кількістю та ідейно-політичною спрямованістю виготовлених творів та опублікованих джерел. Перший період — з 1950 по 1990 рр., коли Українська РСР перебувала у складі Союзу РСР. Тодішня державна національна політика була скерована на формування так званої нової історичної спільноти людей — «радянського народу» і, звичайно, не могла не позначитися на подальшому розвитку художньої кераміки. Другий період — з 1991 до кінця століття — припадає на час становлення державності України і позначений бурхливим розвитком зацікавленості до національної культури.

У другій половині 1950-х на початку 60-х рр. спостерігаємо поступове відродження художньої кераміки. Для зазначеного періоду характерні значні здобутки в творчості, пробудження інтересу до вивчення надбань минулого, розширення жанрово-стилістичного кола створюваних робіт, сюжетне та формотворче розмаїття, запровадження нових прийомів і технологій.

В 1960–70 рр. відбувається, з одного боку, подальший підйом керамічного виробництва, а з іншого — подальший занепад традиційних гончарських осередків. Про це свідчить нарощення виробничих потужностей на тодішніх керамічних заводах. В обласних центрах (Суми, Полтава) створюються порцелянові заводи (1964 рік), розширюється мережа державної (у т. ч. і зовнішньоекономічної) та кооперативної торгівлі керамічними виробами. Натомість потомственим гончарам традиційних гончарських осередків Полтавщини, Чернігівщини, Сумщини, Черкащини змушені займатися улюбленим ремеслом нелегально, іноді вночі, щоб уникнути важкого податкового тягара.

На межі 1960–70-х рр. в розвитку української художньої кераміки все помітнішими стають негативні тенденції та явища: надмірна політизація та зневажливе ставлення органів влади до національної мистецької спадщини, адміністративне втручання в творчий процес, зацикленість на проведенні помпезних ювілейних заходів тощо. Крім того, «поряд із розширенням засобів виразності, новими прийомами синтезу мистецтв, різноманіттям технік та стилістик у ньому відображалися складні загально-художні процеси часу, які були пов'язані з ідеологічною кризою радянського суспільства» [1]. Ознакою часу в декоративній кераміці стають тарелі, вази із зображенням портретів поетів, письменників, діячів комуністичного руху та «офіційного «Кобзаря». Проте, водночас, спостерігаємо тенденцію до участі народних майстрів і професійних художників у провідних європейських і світових виставках, а відтак — процес інтегрування української художньої кераміки у світовий соціокультурний простір.

У 1980-х рр., незважаючи на різні труднощі і негативні явища, відбувається подальший розвиток української художньої кераміки: стають до ладу нові потужності керамічних промислових підприємств, на керамічних заводах створюються творчі лабораторії майстрів, засновуються керамічні навчальні заклади професійної підготовки, розширюється та поглиблюється джерельна база наукових досліджень різних аспектів функціонування української кераміки (Ю. Лашук, Ф. Петрякова, О. Голубець, О. Нога, Р. Шмагало, О. Клименко, О. Пошивайло). Відбувається подальший процес піднесення науково-творчого потенціалу кафедри художньої кераміки ЛІДПМ, розробка і впровадження нових навчальних планів і програм, авторських курсів, спостерігається наявність новітніх підходів в системі навчання.

Потужний поштовх, заданий проголошенням незалежності України 1991 року, збурило всезростаюче зацікавлення справжнім українським мистецтвом і в цьому процесі особливе звучання набувають види мистецтва, глибоко укорінені в предковічних народних традиціях, що уособлюють найяскравіші прояви української духовності. Саме до таких явищ належить українське мистецтво кераміки, котре постає інструментом утвердження державності, інтелектуального та духовного відродження народу, засобом культурної консолідації нації.

Історія розвитку, існування і занепаду Опішнянського заводу «Художній керамік» багато в чому характерна для всього україн-

ського керамічного виробництва другої половини ХХ —початку Аналіз історії функціонування одного з найбільших в Україні керамічних підприємств у 1950–2001 рр. дасть змогу відтворити загальну панораму того часу і, що теж дуже суттєво, ввести до наукового обігу безцінний джерельний матеріал, що міститься в історії заводу.

На початку 1950-х рр. естетичні смаки у дизайні призводять до піку популярності мозаїчних рельєфів та керамічних панно, які використовували для оформлення громадських приміщень, станцій метро, театрів, готелів тощо. Опішнянські майстри не стояли осторонь цього процесу — вони почали створювати кахлі для керамічних панно. Орнаменти кахлів, створені у цей період, вражають гармонійністю, яскравістю барв, високим технологічним рівнем виконання [2]. 1950-ті рр. позначені в історії підприємства боротьбою за розвиток виробничих потужностей, підвищення продуктивності праці, поліпшення якості та розширення асортименту виробів. У цей час остаточно завершується відбудова старих приміщень і починається їхня реконструкція (зокрема йдеться про нові агрегати, що змінили технологію підготовки сировини для керамічного виробництва). Повністю було механізовано добування та переробка глини, ангобів та поливи, встановлені механізовані гончарні круги [2].

Генетична орієнтація на традиції окреслює коло художніх смаків опішнянських гончарів: знову широко застосовується та вар'юється стилізований рослинний орнамент. Властиві мистецтву старих майстрів Опішні декоративна сила, барвистість, багатство композиційних рішень характерні й для продукції «Художнього кераміка».

Твори майстрів артіль експонувалися на виставках виробів народних художніх промислів (Полтава, Київ, Москва). 1958 р. їхні роботи експонувалися на Міжнародній художній виставці у Марселі (Франція), і були відзначені Почесною грамотою та премією [2].

У грудні 1960 р. артіль «Художній керамік» було реорганізовано у завод «Художній керамік», підпорядкований Міністерству легкої промисловості. На початку 1962 р. за наказом № 54 Управління художніх промислів, Опішнянський промкомбінат було об'єднано з заводом «Художній керамік». Новостворене підприємство мало назву «Опішнянський завод художніх виробів «Художній керамік»»[2]. Це об'єднання сприяло консолідації сил та ресурсів для подальшого розвитку та удосконалення виробництва, тобто відбувався процес подальшої індустріалізації традиційного промислу і переведення його на рейки промислового виробництва. Художні якості опішнянської кераміки були належним чином поціновані: 1967 р. завод

нагородили на ВДНГ (Москва) Дипломом II ступеня. Чимало майстрів заводу взяли участь у Всеукраїнському конкурсі на створення кращої дитячої іграшки (грамотами і преміями на цьому конкурсі були відзначені І. Білик, О. Селюченко, Т. Демченко, М. Назарчук, Г. Пошивайло.

Механізація та електрифікація виробництва спричинили до все більшого поглиблення спеціалізації робітників: якщо раніше гончар сам виконував усі операції, починаючи від проектування і формування виробу і закінчуючи випалом, то тепер з'явився цілий ряд нових професій (гончарі, малювальниці, ангобувальники, глазуровщики). Зростає також кількість робітників допоміжних професій: електротехніки, механіки, трактористи, лаборанти тощо [2].

На початку 1970-х рр. на «Художньому кераміку» працювало близько 330 осіб [2]. Вироби майстрів заводу, вишукані за формою, майстерно та яскраво декоровані, добре технологічно виконані, мали заслужену популярність та користувалися великим попитом як на внутрішніх ринках, так і за кордоном (у 1967 р. підприємство експортувало свої вироби у Канаду, Данію, Бельгію, НДР, Італію, Румунію, Японію, Угорщину) [2].

Нова епоха у мистецькому житті заводу «Художній керамік» почалася 1968 р. з приходом на підприємство головного художника Петра Ганжі. Енергійний, залюблений у народне мистецтво, молодий художник розпочав справжню революцію на підприємстві, прагнучи підняти на вищий щабель престиж гончарського ремесла, показати кращі досягнення опішнянського керамічного мистецтва Україні та в світові. 1969 р. за його ініціативою провели першу виставку опішнянських гончарів. Свої роботи представили 12 майстрів. Виставка експонувалася спочатку у Полтаві, потім у Харкові і викликала справжній фурор у мистецьких колах [2]. Саме починаючи з 1970-х рр. до кераміки починають ставитися як до мистецтва, а не як до ремесла, і в цьому величезна заслуга опішнянських художників. Результатом згаданої виставки стало прийняття до Спілки художників України у 1970 р. сімох опішнянських майстрів: Білика І., Білика В., Біяка В., Ганжі П., Нікітченка В., Пошивайла Г., Селюченко О. [2].

На Всесоюзній виставці самодіяльного та народного декоративно-прикладного мистецтва (Москва, 1970) році опішнянські художники заволоділи всіма медалями: Золотою — М. Пошивайло, срібною — І. Білик та бронзовою — В. Нікітченко.

1970 р. на заводі «Художній керамік» стала до ладу художньо-експериментальна лабораторія — творчі майстри тут працювали

над відновленням та вдосконаленням традицій форми та розпису в опішнянській кераміці, створювали власні формотворчі та орнаментальні композиції. Діяльність творчої лабораторії мала величезний вплив на формування самосвідомості та підняття престижу праці гончара. Двом творчим майстрам заводу — І. Білику та О. Селюченко 1971 р. було присвоєно почесні звання Заслужених майстрів народної творчості УРСР; 1972 р. ще шість майстрів стали членами Співки художників України (Н. Білик-Пошивайло, Г. Кирячок, Т. Демченко, М. Китриш, В. Омеляненко, М. Пошивайло) [2].

Таким чином, 1970-ті рр. були в історії «Художнього кераміка» роками неабиякого розквіту: зростала роль і значення професії гончара, випускалися якісні високохудожні керамічні вироби, збільшувався випуск масової продукції, розширювалися виробничі площі, удосконалювалася технологія керамічного виробництва, впроваджувалися новітні наукові розробки, відбувався обмін досвідом з українськими та зарубіжними колегами, продукція підприємства експортувалася уже в 23 країни світу. В цей період вдалося поєднати дві, здавалося б, непеєднані речі: мистецтво і виробництво.

1979 р. розпочалася, а 1984 завершилася реконструкція заводу. В дію ввели 6400 квадратних метрів виробничих площ, оснащених потужним вітчизняним та імпорнтним обладнанням. Суттєво змінилася сама структура підприємства: цех розмолу матеріалів (ЦРМ), цех сирцю, цех формування виробів на шпіндельних верстатах, цех відливки у гіпсових формах, цех випалу керамічних виробів, допоміжні служби, творчо-експериментальна лабораторія [2]. Реконструкція сприяла значному покращенню умов праці робітників. Зросла продуктивність праці, різко знизилася собівартість виробів, підвищилася їхня якість. Незважаючи на славнозвісний «вал» та масове виробництво, не були забуті і мали можливість розвиватися та працювати майстри-художники. Їхні твори широко репрезентували мистецтво України на Міжнародних виставках у Бельгії, Канаді, Югославії, Польщі, Угорщині, Нідерландах, США, Норвегії, Великобританії та інших країнах світу. Опішнянська кераміка посіла почесне місце у найпрестижніших музейних зібраннях світу.

1986 р. при заводі «Художній керамік» було відкрито філіал Решетилівського художньо-промислового технічного училища (ХПТУ-28), яке готувало гончарів-формувальників, малювальниць, ліпщиків, тобто традиційні гончарські професії. Загалом, за час свого існування (до 1994 року) училище підготувало й випустило багатьох відомих нині художників-керамістів: М. Дідківський, М. Вар-

винський, С. Островний, Н. Дубинка, В. Лобойченко, О. Коваленко, О. Мороховець, І. Мирко, В. Шкурпела та багато інших, для яких глина стала сутністю життя.

10 березня 1986 р. адміністрація заводу «Художній керамік» надала приміщення (дві кімнати а адміністративному корпусі) для новоствореного Музею гончарства в Опішні. Майстри, співробітники та адміністрація заводу допомагали співробітникам музею у збиральницькій та науковій роботі. Музею було передано цілий ряд кращих зразків традиційної опішнянської кераміки, які нині зберігаються у фондах Національного музею заповідника українського гончарства.

1989 р. Опішнянський завод «Художній керамік» став одним із головних ініціаторів і засновників проведення у селищі Дня гончара — свята пошанування гончарських традицій краю, присвяченого 60-річчю створення заводу, яке, згодом, стало традиційним.

Починаючи з кінця 1980-х — початку 1990-х рр. завод охоплює загальна криза, пов'язана зі зміною суспільно-політичної структури суспільства та переходом на ринкову систему господарювання. У таких умовах адміністрація підприємства змушена була видати наказ № 122 від 3 листопада 1995 р. «Про зупинку виробництва». Головний виробничий корпус та котельня консервуються [2].

Тимчасове часткове відновлення роботи підприємства почалося з 1996 року. Для випалу керамічних творів було реставроване старе дров'яне горно (у цеху № 2 по вул. Партизанська, 150). «Художній керамік» випустив готової продукції у 1998 р. на суму 210700 грн. у 1999 р. — 192400 грн, а в 2000–250600 грн. [2].

Надаючи величезного значення необхідності творчого спілкування художників-керамістів різних шкіл та напрямків, прагнучи збагатити опішнянських майстрів кращими здобутками їх колег з інших регіонів України, «Художній керамік», незважаючи на скрутне власне фінансово-економічне становище, був постійним спонсором Всеукраїнських симпозіумів монументальної кераміки «Поезія гончарства на майданах і в парках України» (Опішня, 1997–1999 рр.) та Національних симпозіумів гончарства (Опішня, 2000–2001 рр.). Важко переоцінити значення цієї допомоги вищеназваним мистецьким акціям. Завод забезпечував глиною, ангобами, поливами, надавав художникам можливість працювати у заводських цехах, поряд із відомими майстрами. Володарі всіх можливих нагород у царині кераміки Світлана Пасічна та Леонід Богинський, як учасники симпозіумів, віддавали перевагу праці саме у приміщенні заводу, де вони

створили свої найкращі монументальні шедеври (С. Пасічна «День і Ніч», 1998, Л. Богинський «Декоративні посудини» (1997); «3 глибини віків» (1998), «Хмарка» (1999).

Ювілейний для «Художнього кераміка» 1999 р. був ознаменований Указом Президента України від 4 березня 1999 року, за яким Державна премія України імені Тараса Шевченка була присуджена опішнянським майстрам народного мистецтва, ветеранам заводу «Художній керамік» Михайлу Китришу, Івану Білику та Василю Омеляненку.

30 липня 1999 р. з нагоди 70 річчя підприємства було проведено свято та конкурс гончарської майстерності «Гончар–99», основними завданнями якого були: розвиток традицій опішнянського гончарства та розпису; стимулювання творчої ініціативи, розробка нових форм виробів. Проводилися конкурси на виготовлення найбільшого та найменшого виробу на гончарному крузі, на кращий розпис технікою фляндрівки, розпис миски, глечика, горщика. Бралось до уваги використання у творчості старовинних мотивів та елементів [2].

Навесні 2002 р. збанкрутіле підприємство припинило своє існування. До останнього працювали тут гончарі М. Острянин, Г. Пацула, О. Каніболоцька, Ю. Куліш, творчий майстер Д. Громовий, відливщиці: В. Мацко, А. Злидар, А. Бурда, А. Колодка, Н. Сень та Т. Дядечко, малювальниці: Н. Городніченко, А. Кальна та А. Зубань.

Невблаганність історичних фактів, постмодерніська категорія «справжності» вимагають від нас максимально неупередженого і об'єктивного підходу до проблеми. Не підлягає сумніву, що діяльність заводу «Художній керамік» в Опішні мала величезний вплив на місцевий гончарний осередок (консолідація гончарів, зменшення конкуренції, сприяння централізованому збуту готових виробів, наявність механізмів полегшила найважчі підготовчі процеси керамічного виробництва: копання та підготовка глини, ангобів, полив). Чого у цьому впливі було більше — мистецтва чи виробництва, ми не ставили за мету дослідити у цій статті. Заводу немає, але це не означає, що його ніколи не було...

1. Складенко Г. Монументально-декоративне мистецтво України другої половини ХХ століття // Студії мистецтвознавчі. — 2004. — Ч. 3 (7).
2. Історія Опішнянського заводу «Художній керамік». — Архів заводу.